
УДК 343.98

Р. Л. СТЕПАНЮК,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 (слідства)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Розглянуто основні наукові підходи до системи принципів побудови криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. Здійснено критичний аналіз запропонованих у спеціальній літературі основоположних правил цього напрямку науково-дослідної діяльності, запропоновано авторське бачення щодо цього питання. Зокрема, визначено принципи правової основи, наукової основи та практичної основи як головні засади створення окремої криміналістичної методики.

Ключові слова: *криміналістика, криміналістична методика, досудове розслідування, формування методики розслідування, принципи криміналістичної методики.*

Stepaniuk, R.L. (2016), "Principles of forming of a particular criminalistics technique" ["Pryntsypy formuvannia okremoї kryminalistychnoi metodyky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 85–90.

Постановка проблеми. Реформування кримінального процесу в Україні, що здійснюється останніми роками, та докорінні зміни в орга-

нізації діяльності органів правопорядку закономірно супроводжуються значними труднощами у забезпеченні належного рівня протидії

злочинності. Ситуація ускладнюється й у зв'язку з економічною кризою та тривалою антитерористичною операцією на сході нашої країни. Згадані фактори призводять до зростання рівня злочинності за одночасного зниження професійного рівня працівників органів досудового розслідування, прокуратури та судів. Тому перед криміналістичною наукою постають завдання щодо розроблення й упровадження в практику ефективних засобів, прийомів і методів виявлення, розслідування та попередження різних видів і груп злочинів. Необхідність урахування в процесі наукових пошуків, спрямованих на формування нових методик розслідування злочинів, реалій чинного законодавства та можливостей практики вимагає подальшого вдосконалення питання щодо основоположних правил (принципів) цього напрямку науково-дослідної діяльності.

Стан дослідження. Система та зміст принципів окремої криміналістичної методики були досить детально розглянуті в працях українських криміналістів О. Н. Колесніченка, Г. А. Матусовського, В. А. Журавля, В. В. Тіщенко, А. Ф. Волобуєва, І. І. Когутича, Б. В. Щура та інших і в роботах низки зарубіжних учених. Проте, зважаючи на суттєву трансформацію вітчизняного кримінального процесу в напрямі відходу від радянської моделі та переходу до європейських стандартів судочинства, а також через суперечливість існуючих думок науковців це питання потребує подальшого дослідження.

Мета нашого дослідження полягає в розгляді основних наукових підходів до системи принципів побудови криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. Їх критичний аналіз надасть можливість запропонувати авторське бачення щодо цього питання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, криміналістична методика як окрема частина науки радянської криміналістики розпочала своє формування у 30-ті роки минулого століття. Хоча у більш ранніх працях І. М. Якімова, В. І. Громова та інших авторів уже наводились рекомендації (методи) щодо розкриття та розслідування окремих видів злочинів, але ще не йшлося про новий розділ криміналістики. Перші підручники, які містили таку частину, були видані у другій половині 30-х років, тобто у трагічні часи масових політичних репресій. У тогочасній правовій науці наголошувалось не тільки на значенні суто юридичного аспекту доказування, а і на врахуванні побажань режиму щодо здійснення кримінального переслідування.

Так, А. Я. Вишинський писав, що перед судом постає головне завдання – встановити іс-

тину, надати правильне, тобто таке, що відповідає фактичним обставинам справи, розуміння цієї події, ролі та поведінки в ній осіб, що фігурують у процесі як обвинувачені, відповідачі, потерпілі або позивачі, дати правильну юридичну та суспільно-політичну оцінку цієї поведінки, визначити юридичні наслідки, що випливають з цієї оцінки (виправдати, засудити, покарати тощо) [1, с. 18]. При цьому як побудова окремих криміналістичних методик розслідування, так і їх практична реалізація підкорялись уявленням про безжальну боротьбу з «ворогами народу». Відповідно, в теорії кримінального процесу та криміналістики тих часів розвивалась ідея щодо доказування на основі «максимальної ймовірності фактів» [2, с. 82].

Б. М. Шавер, закладаючи теоретичні засади формування окремих криміналістичних методик, досить показово обґрунтовував думку про докази, які збираються не шляхом слідчих дій, а є результатом аналізу, зіставлення фактів у результаті їх осмислення. У відомій його статті про принципи окремої методики розслідування містяться яскраві приклади параноїдальної сутності радянського слідства тих часів, яка видається за вміння слідчого «викривати суперечності, збіги між фактами, залежність між причиною та наслідком». Зокрема, автор наводить випадок розслідування вибуху на млині, який відбувся через іскру від жорен, що працювали без продукту. Слідство «виявило», що і директор, і його заступник, і технічний директор, і начальник капітального будівництва, і інженер з техніки безпеки були членами «контрреволюційної троцькістської організації». Кожний дефект в устаткуванні млину був презентований як наслідок цілеспрямованої змови. В іншому прикладі про аварію потягу через відкручування під час руху незакріпленої шпінтом гайки гальмівної колодки слідчий шляхом «зіставлення фактів» викрив «диверсійну групу, що займалася організацією аварій» [3, с. 51–52]. Це видавалося за оволодіння мистецтвом розслідування злочинів шляхом набуття здатності аналізувати, зіставляти, прослідковувати кожний факт у русі. У цілому ж розкриття цілей і мотивів злочину було проголошено принципом окремої методики розслідування – «визначення політичної спрямованості слідчого пошуку з таким розрахунком, щоб це завжди забезпечувало розкриття найбільш небезпечних, найбільш серйозних для держави злочинів» [3, с. 53–56]. Отже, діяльність органів розслідування спрямовувалась на пошук у будь-якій справі «політичного» підтексту. Інакше кажучи, вигадання з будь-якого приводу

«контрреволюційної змови», «шпигунства» чи «диверсії» ставилось на наукове підгрунтя.

У подальшому принцип політичної спрямованості розслідування був забутий радянськими криміналістами. Разом із певною лібералізацією кримінального процесу у післясталінський період відповідно розвивалась і криміналістична методика. Дійсно справедливо вважається, що її теоретичні засади в цілому були розроблені у 70–80-ті роки минулого століття.

У сучасній літературі представлено різні підходи до принципів побудови криміналістичних методик. Зокрема, одні автори намагаються зараховувати до них усі тією чи іншою мірою вагомі положення, які слід застосовувати в науково-дослідній діяльності. У результаті принципами називають законність, знання способів учинення злочинів, умов, що визначають вибір способу, та виникнення слідів їх застосування, адаптованість метода до конкретних умов розслідування, врахування всіх завдань розслідування, знання організації розслідування злочинів, відображення етапності процесу розслідування, знання організації взаємодії з іншими правоохоронними, контролюючими, судовими та іншими державними органами, знання й уміння використовувати інформаційні технології в розслідуванні злочинів, широкий діапазон знань у галузі спеціальних і суміжних наук тощо [4, с. 203–204; 5, с. 118–119].

На нашу думку, в цьому випадку спостерігається зайве поєднання загальних принципів усієї наукової та практичної діяльності (законність) та окремих правил побудови методики (знання можливостей взаємодії). Вважаємо, що до принципів формування окремих криміналістичних методик слід включати лише основоположні, головні правила цієї діяльності, інакше потребує додаткової аргументації доцільність змішування загальних принципів криміналістичної науки в цілому, її окремого розділу та формування конкретного наукового продукту (окремої методики). Навряд чи можна підтримати намагання звести їх до одного переліку. Саме такими спробами можна пояснити різнобій у поглядах щодо принципів побудови криміналістичних методик.

Ще О. Н. Колесніченко зауважував, що в науковій літературі немає чіткого розмежування принципів наукових основ створення окремих методик розслідування й принципів побудови методики розслідування щодо конкретної методики [6]. У зв'язку з цим В. В. Тіщенко цілком справедливо підкреслив, що принципи побудови індивідуальної методики розслідування за конкретною кримінальною справою

адресовано слідчому. Що стосується принципів методик розслідування окремих категорій злочинів, то вони, будучи квінтесенцією криміналістичної методики як розділу криміналістики, спрямовуються на ефективну розробку нових або модифікацію вже існуючих окремих методик та адресуються криміналістам – ученим і практикам, які здійснюють науково-дослідну діяльність [7, с. 188–189]. Тому уявляється в цілому логічною точка зору Б. В. Щура, котрий пропонує чітко розрізняти принципи побудови (формування) окремих криміналістичних методик і принципи їх застосування, тобто вести мову про систему принципів криміналістичної методики. До першої групи учений відніс такі принципи: а) системність криміналістичної методики; б) наукова обґрунтованість методичних рекомендацій і слідчих технологій; в) структурованість побудови окремої криміналістичної методики; г) об'єктивність у формуванні окремої криміналістичної методики [8, с. 228–232]. Не дивлячись на наявність підстав для такого підходу, вважаємо можливим уточнити деякі його аспекти.

Так, принцип наукової обґрунтованості в його широкому розумінні, на нашу думку, цілком охоплює інші сформульовані автором основоположні засади формування криміналістичних методик, адже системність, структурованість та об'єктивність належать до загальнонаукових принципів (правил) дослідження. Більше того, об'єктивність є фундаментальним, методологічним філософським принципом наукового пізнання. До речі, його універсальність нерідко ставиться під сумнів, а зміст в методології науки дискутується [9], тому навряд чи доцільно встановлювати загальнонаукові принципи як окремі вимоги до дослідницької діяльності з формування криміналістичних методичних рекомендацій. У протилежному випадку необхідно буде вирішувати питання і щодо можливості віднесення до цього переліку інших фундаментальних принципів наукового пізнання: детермінізму, раціональності, відтворюваності, теоретичності, зміни й розвитку тощо.

В. А. Журавель доповнює запропонований перелік принципів формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів такими вихідними засадами: а) відповідність технології створення (побудови) криміналістичних методик їх класифікаційному рівню; б) відповідність методико-криміналістичних рекомендацій кінцевій меті формування певної методики; в) відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмету доказування й диспозиції статті Кримінального

кодексу; г) відповідність структури окремої криміналістичної методики структурі базової моделі криміналістичної методики розслідування злочинів; г) відповідність послідовності викладення методичних порад етапності процесу розслідування [10, с. 50–52]. Таким чином, учений відобразив головні сучасні наукові правила побудови криміналістичних методик. Проте спільним для них усіх, на нашу думку, знову ж таки є принцип наукової обґрунтованості (основи).

Г. А. Магусовський виділяв такі принципи побудови криміналістичних методик: а) побудова методики розслідування на підставі змісту диспозицій відповідних норм кримінального закону, а в низці випадків – інших актів законодавства, що встановлюють юридичну відповідальність (цивільно-правову, адміністративну), а також регламентують процесуальний порядок розслідування та відомчу діяльність правоохоронних органів; б) вивчення й задоволення потреб слідчої, експертної та судової практики в наукових методико-криміналістичних рекомендаціях; в) вивчення й аналіз кримінального середовища, особистості злочинця, механізму та способів вчинення й приховування різних видів економічних злочинів [11, с. 127–128]. Як видно, учений не навів окремого принципу наукової обґрунтованості, що підтримати не можна, оскільки створення окремої методики без урахування або з недостатнім знанням чи застосуванням останніх досягнень наук (кримінально-правової, кримінально-процесуальної, криміналістичної тощо) безперечно призведе до суттєвого зниження якості рекомендацій.

В. В. Тіщенко серед принципів наукової розробки методики розслідування окремих категорій злочинів знову ж таки називає як головні правила наукового пошуку (використання криміналістичного аналізу злочинів, даних інших наук, вивчення слідчої практики), так і окремі рекомендації, що відображають, перш за все, погляд науковця на структуру окремих методик (використання криміналістичної класифікації злочинів, урахування специфіки етапів розслідування, виділення типових слідчих ситуацій тощо) [12, с. 248–249]. Такий підхід розвинуто й у працях А. С. Колодіної [13, с. 13]. Але ж кожна трансформація поглядів на структуру методики (які є досить суперечливими) призведе до необхідності уточнення принципів її побудови, тому надмірна деталізація правил формування методик розслідування (що, до речі, намагаються зробити й інші автори), на нашу думку, призводить до активізації наукових дискусій, але не йде на користь усталенню системи принципів, тобто основоположних

засад, керівних ідей, головних підстав цієї наукової та практичної діяльності. Таким чином, більшість згаданих правил цілком вписуються в один принцип наукової основи, тобто залежності діяльності з формування окремих криміналістичних методик від сучасних досягнень криміналістики й інших наук [14, с. 140–141].

С. М. Чурилов справедливо вважає безпідставними спроби віднести до принципів побудови методик розслідування загальні вимоги законності, конкретності, самостійності, цілісності, науковості, оперативності розслідування, залучення громадськості до участі в розкритті злочинів, оптимальності вибору та послідовності слідчих дій, обумовленості предметом доказування. На думку вченого, цими принципами є такі: а) принципи залежності окремих методик від права; б) принципи залежності окремих методик від науки; в) принципи залежності окремих методик від практики [15]. Водночас запропонована система принципів виглядає занадто деталізованою, адже науковець до зазначених вище груп принципів відносить і підсистеми. Наприклад, принципи залежності окремих методик від права охоплюють зумовленість нормами конституційного і міжнародного права, галузевого права й іншими нормами. Вважаємо, що правова основа (обґрунтованість, зумовленість) – це один принцип формування криміналістичних методик. У свою чергу, конкретизація правових норм, які впливають на побудову криміналістичних рекомендацій, залежно від галузевої належності або значення в певній методиці, є описуванням змісту цього принципу, а не підставою для диференціації принципів загалом [14, с. 141–142].

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що принципами побудови будь-якої окремої криміналістичної методики, на нашу думку, є такі: а) правова основа – обов'язкове врахування дослідником вимог нормативно-правових актів, що стосуються розроблюваної методики; б) наукова основа, тобто знання та використання сучасних досягнень криміналістики та інших наук, положення яких є необхідними для побудови відповідної методики, а також дотримання загальних правил науково-дослідної діяльності у процесі її формування; в) інформаційно-практична основа, якщо означає обов'язкове ґрунтовне вивчення дослідником злочинної діяльності певного виду, особливостей діяльності щодо виявлення, розкриття та розслідування відповідного різновиду злочинів, запобігання їм, а також урахування потреб і можливостей оперативно-розшукової, слідчої, експертної та судової практики.

Розвиток уявлень про зміст указаних принципів та їх практична апробація уявляються перспективними напрямами подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М.: Изд-во НКЮ СССР, 1941. 220 с.
2. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
3. Шавер Б. М. Об основных принципах частной методики расследования преступлений. *Социалистическая законность*. 1938. № 1. С. 42–56.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2001. 837 с.
5. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. М.: Юстицинформ, 2006. 464 с.
6. Колесниченко А. Н. Принципы методики расследования преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1979. Вып. 18. С. 64.
7. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монография/ Одес. нац. юрид. акад. Одесса: Юрид. лит., 2002. 360 с.
8. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юрид., 2010. 319 с.
9. Яковлев В. Ю. Принцип объективности и ценности научного познания. *Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена*. 2009. № 87. С. 49–59. URL: ftp://lib.herzen.spb.ru/text/yakovlev_87_49_59.pdf (дата звернення: 07.11.2016).
10. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.
11. Магусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.
12. Тищенко В. В. О современных направлениях развития криминалистической методики расследования преступлений // Современное состояние и развитие криминалистики: сб. науч. тр./под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитько. Харьков: Апостиль, 2012. С. 237–250.
13. Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 20 с.
14. Степанюк Р. Л. Джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право»*. 2014. № 1 (12). С. 138–145.
15. Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: История и современность. М.: Маркетинг, 2002. 370 с.
Надійшла до редколегії 11.11.2016

СТЕПАНИУК Р. Л. ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЧАСТНОЙ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ МЕТОДИКИ

Рассмотрены основные научные подходы к системе принципов построения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. Осуществлён критический анализ предложенных в специальной литературе основных правил данного направления научно-исследовательской деятельности, предложено авторское видение по данному вопросу. В частности, определены принципы правовой основы, научной основы и практической основы как главные начала создания частной криминалистической методики.

Ключевые слова: криминалистика, криминалистическая методика, досудебное расследование, формирование методики расследования, принципы криминалистической методики.

STEPANIUK R. L. PRINCIPLES OF FORMING OF A PARTICULAR CRIMINALISTICS TECHNIQUE

The author has considered the main scientific approaches to the system of principles of constructing criminalistics technique of investigating certain types of crimes. The author has carried out a critical analysis of the basic rules of this direction of research activities offered in special literature. The necessity of a clear differentiation of general principles of scientific search and specific rules of construction of particular forensic techniques has been outlined.

The author has offered his own vision on this issue. In particular, the author has defined the principles of the legal basis, scientific and practical basis as the main sources of forming particular forensic technique. Herewith the principle of legal basis means obligatory accounting the requirements of regulatory acts related to the developed scientific product. The scientific basis provides the knowledge and use of the latest achievements of criminalistics and other sciences, the provisions of which are needed to build the appropriate technique, as well as compliance with the general rules of research in the process of its formation.

In its turn, information and practical basis means obligatory deep studying by a researcher of criminal activities of a certain type, features in detecting and investigation of the variety of crimes, their prevention, as well as the account of the needs and opportunities of operative and search, investigative, expert and judicial practice.

Keywords: *criminalistics, forensic technique, pre-trial investigation, formation of investigative techniques, principles of criminalistics techniques.*
